

Error! No s'ha definit el marcador.**EL CENTRE CATALÀ DEL PEN (1922-2002)**

VUITANTA ANYS DE PRESENCIA INTERNACIONAL

Isidor Cònsul

INTROIT

L'escriptora anglesa Catharine Amy Dawson Scott (1865-1934), fundadora del PEN Club, fou allò que se'n diu una dona de caràcter i braó encomanadís a qui revoltava la hipocresia convencional de la moral victoriana. La història de la literatura la té oblidada com a escriptora i no han acabat de fer forat les novel·les i els llibres de poemes que va publicar. La poca informació que ens n'ha pervingut la devem a Marjorie Wats, que ha fet un seguiment de les fites poc o molt cabdals de la seva obra a l'estudi *PEN. The Early Years. 1921-1926*¹, on remarca, per exemple, que la novel·la *The Caddis-Worm* (1914) avança un món interior comparable al de Doris Lessing.

L'aportació més important de C.A. Dawson Scott a la república de les lletres fou la creació del PEN Club, tot i que el naixement de l'entitat seria difícil d'entendre sense el marc històric que li féu de bressol. L'any 1921, l'horror de la Primera Guerra Mundial era un record tendre, les nafres no s'havien acabat de tancar i pervivia un poderós impacte traumàtic sobre la consciència col·lectiva d'Europa. Entre els escriptors anglesos regnava una incòmoda sensació d'impotència pel fracàs que la guerra havia suposat de la intel·ligència i el sentit comú. Tothom s'apuntava a ponderar la bondat del diàleg i no es dubtava dels efectes positius que podria tenir la lliure circulació de les idees entre els homes de lletres de totes les nacions. C. A. Dawson Scott es convertí en portaveu d'eficàcia de la causa fins a acaronar les formes d'una bella utopia: crear clubs que, arreu del món, acollissin fraternalment poetes, dramaturgs, assagistes, editors i novel·listes. Convençuda que el diàleg de les plomes sumaria més que no pas els canons i les espases, concretà el seu somni en un club internacional d'escriptors que acostés les nacions de tot el món i fes possible una concòrdia de pau i de diàleg. El mot PEN li fou doblement útil, primer perquè és el nom de ploma, en anglès, i perquè reuneix, en les tres lletres de la paraula, la gràcia d'un explícit anagrama literari: poetes, assagistes, narradors (**"P"**oets, **"E"**ssayists, **"N"**ovelists).

La bella utopia va prendre traces de realitat entre la tardor de 1921 i l'estiu de l'any següent. El 5 d'octubre de 1921, C.A. Dawson reuní per primera vegada els escriptors del

¹ Marjorie Wats, *PEN. The Early Years. 1921-1926*. Archive Press. Hampstead London, 1971

PEN Club anglès i el 26 de febrer de 1922 es constituí el PEN Internacional que llençà una lletra de convit a totes les literatures del món. Segons l'estudi de Marjorie Watts, els escriptors francesos fundaren el seu centre PEN aquell mateix mes de febrer i poc després arribà a Londres la notícia de la creació d'un centre del PEN a Catalunya, el tercer en la història de l'entitat. Abans de l'estiu també s'havien organitzat els centres corresponents a Bèlgica, a Suècia, a Noruega, a Itàlia i a Romania. El PEN Club Internacional començava a dibuixar-se com una realitat.

TRETZE SEQÜÈNCIES PER A 80 ANYS D'HISTÒRIA

1) Barcelona. 19 d'abril de 1922.

Menjador de l'Hotel Ritz. Sopar fundacional de la branca catalana del PEN Club. El grup és tan reduït que no arriba a la mitja dotzena. Hi ha Josep M. López-Picó que donarà notícia de l'acte fundacional al seu dietari, Joan Crexells, el jove humanista que, segons Pla, és dels que fan salivera i enveja (**potser el més bo, el més cultivat, el més complet, una de les naturaleses d'home jove (joveníssim) més riques que respirava l'aire d'aquest país²**); Josep M. Batista i Roca, Josep Millàs-Raurell, futur secretari, fins a 1939, de l'entitat que és a punt de néixer, i un professor anglès, el poeta John Langdon-Davies, arribat l'any anterior a Catalunya i que prepara una antologia de poetes catalans per traduir a l'anglès.

En el sopar hi ha absències importants, una de les quals, la del matrimoni Riba, ho és per raons de força major. Carles Riba i Clementina Arderiu fa unes setmanes que són a Alemanya on restaran tot un any. Becat pel Consell de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya, Riba vol freqüentar el magisteri de Karl Vossler i descobrirà, de passada, la poesia de Hölderlin. Passat un any, quan l'abril de 1923 es reuneix el plenari del PEN català, els membres del centre ja són vint-i-dos i no hi falten ni Carles Riba ni Clementina Arderiu ni altres noms de primer rengle com Josep M. de Sagarra, Joan Puig i Ferrater, Carles Soldevila o Pompeu Fabra que és nomenat president de l'entitat.

2) Londres, maig de 1923. Primer Congrés Internacional del PEN.

Sota la presidència de John Galsworthy s'han reunit onze dels centres que constitueixen el PEN Club Internacional, un dels quals, el català, hi és representat per Pompeu Fabra i Josep Millàs-Raurell. Assisteixen a les beceroles d'un procés complex, als

² Josep Pla, *Homenots. Primera sèrie*. Dins *Obra Completa de Josep Pla*. Volum XI. Editorial Destino. Barcelona, 1969 (pàgs. 435-471).

moviments inicials encara insegurs que han de greixar amb paraules de consens una maquinària que es posa en marxa. Tot plegat és més difícil que no sembla i les sessions del congrés es desenvolupen amb maror de fons. Malgrat que el PEN Club Internacional ha manifestat el principi de mantenir-se allunyat de la política, la tensió interior s'hi manifesta des del primer dia. Els escriptors belgues s'han negat a participar-hi si els alemanys hi eren convidats i el centre francès que presideix Anatole France protesta perquè el PEN anglès ha nomenat Romain Rolland, Premi Nobel de Literatura, president d'honor del Congrés. Les ferides de la Gran Guerra no han acabat de cicatritzar i les nafres s'obren de nou amb facilitat. En els anys de la guerra, Romain Rolland s'havia distingit per una enèrgica vocació pacifista i, des de l'oasi de Suïssa, havia fet crides als intel·lectuals francesos i alemanys per tal que col·laboressin a favor de la pau. L'assaig **Au-dessus de la mêlée** (1915) li ha creat enemics entre els escriptors francesos, però ha estat, alhora, el trampolí del seu ingrés a l'olimp dels Premis Nobel.

Més o menys soterrades, les polèmiques i tensions continuaran durant la dècada dels vint per accentuar-se més en la dels trenta. L'encert del PEN Internacional consistirà a mantenir una dosi suficient d'independència respecte dels estats i dels partits polítics, i decantar-se, de manera genèrica, cap a la defensa dels drets humans.

3) De París (1925), a Oslo (1928).

El dinamisme i l'entusiasme han acomboiat el Centre Català del PEN des dels inicis. És l'engrescament d'una literatura que vol mostrar-se activa i oberta, i convençuda, en darrer terme, que la pertinença al club internacional dels escriptors, a més de fer de plataforma de projecció per a les lletres catalanes, fa evidents els senyals de modernitat de qualsevol cultura. Participà, per aquesta raó, en bona part dels congressos anuals, llevat del que s'ha celebrat a Nova York, l'any 1924. Lluís Nicolau d'Olwer ha estat el delegat del Congrés de París (1925); Joan Crexells del de Berlín (1926); Ventura Gassol, del de Brussel·les (1927) i a Oslo, l'any 1928, hi han anat Carles Riba, president del PEN català, Josep Obiols i el secretari Millàs-Raurell.

A Oslo s'hi han trobat vint-i-sis delegacions del PEN que defineixen, amb claredat suficient, un dels puntals teòrics de l'associació: no s'hi assisteix per països sinó per llengües, no hi van els estats sinó les literatures. Els congressistes han estat rebuts pel monarca norueg Haakon VII, i entre els participants de renom s'hi compten Jules Romains i Benjamin Cremier, a banda de la fundadora del PEN, C. A. Dawson Scott, a qui tothom, com si es tractés d'una congregació, saluda afectuosament amb el nom de "la mare". El tercet català ha estat sorprès per l'atenta hospitalitat dels noruecs, per la puixança econòmica del

país i la confiança que demostren tenir en ells mateixos. Retornats a Barcelona, J. Navarro Costabella, periodista de "La Veu de Catalunya", entrevista conjuntament Riba i Millàs-Raurell, i recull declaracions de confiança en el futur del PEN. S'hi veu **una vastíssima perspectiva (...), perquè fins ara els congressos eren una cosa platònica. Però ara sembla que han entrat en una fase pràctica.** A més s'ha generat una dinàmica de feines concretes com haver obtingut, de la Societat de Nacions, **la creació d'un gran Premi Internacional de Literatura i**, de l' Institut de Cooperació Intel·lectual de Ginebra, **que el PEN Club sigui un element assessor quant als llibres a traduir i els traductors.** De l'experiència noruega també es destaca **el foment de la relació entre els intel·lectuals**, i **haver estat tractats sense equívocs. La gent s'interessa per la nostra literatura. Més: la coneixen. Per cert que en plantejar-se la qüestió referent a les literatures regionals, la nostra no hi fou al·ludida perquè era considerada en el grup europeu.**³

4) Dubrovnik (1933), un congrés històric.

La inestabilitat política per la qual ha transitat l'Estat espanyol a finals dels anys vint i començament dels trenta (caiguda de la monarquia, proclamació de la Segona República i l'Estatut d'Autonomia de 1932), ha estat, potser, la causa d'una breu tongada de crisi en el PEN català que no ha assistit, entre 1929 i 1932, als congressos anuals de l'associació. Ara, amb l'Estatut d'Autonomia, els vents s'han girat més favorables i J.V.Foix viatja, com a delegat català, a l'històric congrés de Dubrovnik de l'any 1933. Pel camí, el poeta de Sarrià ha datat dos poemes - a Trieste i a Ljubljana – que inclourà més tard en el volum **On he deixat les claus...** El debat de Dubrovnik és més intens que mai i s'hi defineix l'estratègia del PEN com a defensor de la llibertat i dels drets de l'home. Per primera vegada, una associació internacional denuncia i condemna el nazisme, una ideologia que comença a fer més por que goig. Foix tramet a la revista "Mirador" el telegrama del "Sindicat d'Homes de Lletres Alemanys a L'Estranger" que s'expressa amb contundència contra el nazisme: **Els homes de lletres alemanys dignes d'aquest nom estan condemnats a callar: part d'ells es troben als camps de concentració, altra part no té cap possibilitat d'expressar-se vivint "lliurement" a Alemanya (...)**⁴

Així que s'arriba a les sessions finals del congrés, el 27 de maig, Foix posa al correu una tarja postal a Carles Riba per comunicar-li que Barcelona ha estat acceptada com a seu

³ J. Navarro Costabella. *El Congrés del "Pen Club" a Oslo. Conversa amb Carles Riba i Millàs-Raurell.* "La Veu de Catalunya" (4-VII-1928). Matí. Pàg. 5.

⁴ Manllevo la informació i la cita del llibre de Josep S. Cid, *El Centre Català del PEN. Setanta anys d'història.* Barcelona, 1992 (Pàg 13)

per a la reunió de PEN clubs de 1935: **Amic Riba: acaba d'aprovar-se la nostra proposició: el '35 el Congrès dels P.E.N. serà a Barcelona. Unanimitat. Darrerament els serbis s'han gairebé excedit. El Congrès és oficial per part de l'Estat i del municipi. Records. Foix⁵**

5) Barcelona, 20-25 de maig de 1935: XIIIè Congrès Internacional.

165 escriptors, representants de 25 centres d'arreu del món s'han reunit a Barcelona en un congrés que posa a prova la capacitat d'organització del PEN català. El president internacional és H.G.Wells i entre els convidats de més èmfasi es pot parlar d'Ernst Toller, que és la veu dels escriptors alemanys a l'exili, i de l'antic militant avantguardista Filippo Tommaso Marinetti en la delegació italiana. A les llistes també s'hi troba Jawaharlal Nehru com a delegat d'una Unió Índia que encara no ha nascut. Pompeu Fabra presideix el centre català i Marià Manent pertany al Comitè Executiu Internacional. Es discuteix intensament al Casal del Metge, i H.G.Wells, davant la vulneració de llibertats que es produeix a bona part d'Europa, demana a l'assemblea si els PEN clubs han de limitar-se a ser una **Societat de Banquets i de Viatges de plaer, o han de constituir-se en una mena d'Internacional d'Intel·lectuals**⁶. J.V. Foix recull l'atmosfera i el debat d'aquests dies en un article a "La Publicitat", el dia 22 de maig, *Dos presidents: H.G. Wells i Pompeu Fabra*, que, anys a venir, formarà part del volum *Els lloms transparents*. Les discussions i controvèrsies no malmenten un atapeït programa de sortides (a Sitges, Tarragona i a Montserrat), que per a molts escriptors s'arrodoneixen en una operació postcongrés que els passeja de la Costa Brava fins a Mallorca. És la mena d'estratègia que permet mostrar el país, que procura omplir d'atencions els convidats i assaja la coneguda combinació de treball i lleure. El sopar de gala de la cloenda, a l'Hotel Ritz, és esplèndid. El targetó del menú té uns motius d'estètica noucentista dibuixats per Josep Obiols i ofereix: **Germiny aux pailletes, Saumon de la Loire Montserrat, Chapon du Prat à la catalane, Pâté de Strassbourg en croûte, Salade, Bloc glacé Mireille, Mignardises, Fruits i cafè**; tot acompanyat per vins **Haut Sauternes** i de la **Companyia Vinícola Reserva Codorniu**.

L'eco d'aquest primer congrés de Barcelona l'apagarà aviat la conjuntura d'un temps on sembla que el món s'ha tornat boig. Falta un any i escaig per l'ensulsiada de la Guerra Civil espanyola i ja sembla que es dibuixen en l'horitzó les ombres de l'horror d'allò que serà la Segona Guerra Mundial.

⁵ La banda escrita de la postal fou reproduïda, per gentilesa de Carles-Jordi Guardiola, al Butlletí del Centre Català del PEN Club (II Època. Juliol 1993, n. 4)

⁶ J.S. Cid, *El Centre Català del PEN. Setanta anys d'història*. Op. cit. Pàg. 16.

6) Congressos en temps de guerra: París (1937), Praga (1938) i Londres (1938).

Tot i que el país és en guerra, el PEN club català ha estat capaç de mantenir una presència activa en el congrés de 1937 i en les dues trobades de 1938. En el primer, celebrat a París, hi assisteixen el matrimoni Riba, Josep Millàs-Raurell, Carles Soldevila i Joaquim Xirau. És el quinzè Congrés Internacional del PEN i l'ambient és d'una tensió extraordinària. No es pot comparar amb l'eufòria encara possible de la trobada a Barcelona, dos anys enrere. L'assemblea parla una i una altra vegada de la Guerra d'Espanya, s'aproven per aclamació les resolucions a favor de la pau i les mocions de censura contra l'atrocitat de la guerra. A París hi ha també dos representants del PEN espanyol: Andrés García de la Barca, "*Corpus Barga*" i Enrique Díez Canedo. Un dels moments de més tibantor arriba amb l'homenatge del PEN Internacional a Federico García Lorca, assassinat l'any anterior a Granada. "*Corpus Barga*" i Díez Canedo proposen un text de declaració a l'assemblea: **"Le Congres, profondément ému par la mort de Federico García Lorca, rend hommage a la mémoire du poète, et adresse sa sympathie au peuple espagnol qui défend aujourd'hui son indépendance et le droit sacré d'un peuple à disposer de lui-même, et qui, du même coup, sauvegarde les principes essentiels à toute civilisation.**"⁷ Abans de votar la proposta, Carles Riba demana la paraula per adherir-s'hi i llegeix l'esborrany que ha escrit en un tros de paper: **la délégation espagnole de Barcelone, je ne dirais pas qu'elle oublie, mais elle est dans (la) proposition de ses frères du centre de Madrid, dans le sens qu'elle tient a souligner, que le poète García Lorca représente toutes les victimes pures, c'est à dire, les plus essentiellement tragiques, de cette guerre a laquelle ont été poussez les peuples d'Espagne.**⁸

Ha passat un any i, a Praga, es torna a reunir la Federació Internacional de PEN Clubs. Els delegats catalans són Mercè Rodoreda i Francesc Trabal que viuen, en aquells dies, una explícita història d'amor⁹. Carles Riba també tenia previst d'anar a Praga, i entre

⁷ Manllevo la citació de l'estudi de Josep S. Cid, *El Centre Català del PEN. 70 anys d'història*. Barcelona, 1992 (Pàg. 20).

⁸ Manllevo el text de Jaume Medina, *Carles Riba (1893-1959)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. (Pàg. 94).

⁹ Mercè Ibarz (*Mercè Rodoreda*, Empúries. Barcelona, 1991) explica que, en tornar de la capital txeca, els dos escriptors **eren amants, segons el relat que l'escriptora va fer a l'exili de Roissy**. Una altra biògrafa rodorediana, Montserrat Casals (*Mercè Rodoreda. Contra la vida, la literatura*. Edicions 62. Barcelona, 1991), apunta que **només havia estat una aventura passatgera, per consolar-se de la gran pena soferta amb la mort de Nin, des de la qual, li afirmava, "vaig per la vida amb una carta estripada**. Referint-se al viatge de

els papers del seu arxiu hi ha una autorització datada el 15 de juny de 1938, a nom de Carles Riba i senyora, i de Francesc Trabal i senyora, per assistir al Congrés de Praga. Però no hi ha pogut anar i ha preparat una salutació al congrés, *Als escriptors del món*, que constitueix una lúcida valoració de la Guerra Civil espanyola i de la funció històrica dels escriptors catalans. El text ha estat llegit a Praga, es publicarà amb alguna mutilació a la revista "Meridià" i fins molts anys més tard no es podrà llegir sencer en el volum tercer de les *Obres Completes*.¹⁰

En canvi, Carles Riba i Clementina Arderiu sí que assisteixen a la reunió del Consell Executiu Internacional de la Federació de PEN Clubs que es celebra a Londres els dies 8 i 9 de novembre. Riba aprofita l'estada a la Gran Bretanya i l'allarga per dictar conferències de literatura catalana a Londres, a Cambridge i a Oxford, i per exercir d'ambaixador intel·lectual i propagandista de la causa republicana i de la causa catalana. Així ho explica en la carta que ha datat a Cambridge, el 16 de novembre, per a Joan Vinyoli: **fem d'una mena d'ambaixadors intel·lectuals de Catalunya i de la seva fe republicana i de la seva voluntat de permanència com a valor espiritual en el món. No crec que sigui excessiu de dir que no és ineficaç la nostra acció. D'altres ens hi han precedit i ens hi acompanyen. Cal que en vinguin d'altres. Guanyarem per aquí també, i no solament per les armes.**¹¹ El dia 21 de novembre de 1938, el poeta John Pudney (sota el pseudònim d'Henry Beau), escriu al "News Chronicle" de Londres: **Tenim un hoste de gran renom que és Carles Riba, el poeta català més famós i, ahora, professor de grec a Barcelona. Tot i que treballa al servei del seu govern, la feina més interessant de Riba és el manteniment de la cultura en temps de guerra.**¹² El problema més important és que el final de la guerra espanyola és ja del tot previsible. Falten dos mesos per la caiguda de Barcelona i comencen els preparatius de l'èxode republicà cap a l'exili.

Praga diu que tothom ho va trobar normal que hi anessin Francesc Trabal i Mercè Rodoreda i **que, pel fet d'haver-hi una dona a l'expedició, quedava deslliurada de qualsevol mena de possible sospita d'aventura amorosa.**

¹⁰ Carles Riba, *Obres Completes 3. Crítica 2*. Edició a cura d'Enric Solla i de Jaume Medina. Edicions 62. Barcelona, 1986 (291-293).

¹¹ Vegeu *Cartes de Carles Riba I: 1910-1938. Els orígens*. Recollides i anotades per Carles-Jordi Guardiola. La Magrana. Barcelona, 1990 (Pàg. 507).

¹² Manllevo i tradueixo la citació de l'estudi de Jaume Medina, *Carles Riba (1893-1959)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. Vol I (pàg. 331).

7) Trenta-quatre anys de solidaritat i d'exili.

La seqüència que ara encetem és, pel que fa al PEN Internacional, una entranyable història de solidaritat que els estudiosos podran rastrejar en l'epistolari de Riba i en el testimoni de Marià Manent. A *El vel de Maia*, en l'anotació del 24 de desembre de 1938, Marià Menent escriu: **Al vespre arriba l'avi. Porta la resta del paquet de Langdon-Davies, el d'en Millàs, un de Supervielle i un de Pérez Alfonseca. Em diu també que en Figuerola m'ha dut un paquet de queviures obsequi del PEN Club: amb aquest no hi comptava. Quin goig feia la taula! Aquesta abundor, després de tantes privacions, fa una alegria estranya. Però encongeix pensar que hi ha tanta gent que sofreix, que viu en l'estretor i la fam**¹³.

El local que el PEN Club francès té al número 66 de la rue Pierre Charron, a tocar dels Champs Elysées, és un centre d'acollida dels escriptors catalans que enceten l'exili. Una mena de casa de l'escriptor on es pot menjar i dormir, i on Carles Riba s'ha entrevistat, l'11 de març de 1939, amb Hermond Ould, Secretari General del PEN Club anglès, arribat a París per veure què poden fer per ajudar els escriptors exiliats. El dia abans, Carles Riba ha escrit a Francesc Trabal: **Suposo que sabeu per l'Obiols que Hemon Ould ha vingut a París per veure què pot fer el PEN anglès en ajut nostre. L'Obiols m'ha escrit. Jo seré demà de matí a la r. P. Charron a conferenciar amb Ould. Si hi sou a temps veniu-hi. No sé si em quedaré fins diumenge (...) per una pila de raons que podeu suposar, estic en una certa inseguretad sobre el que faré a París.** Tampoc no hi ha temps per a gaires iniciatives de suport. Malauradament, els ho impedirà, pocs mesos després, l'esclat de la Segona Guerra Mundial.

La victòria del franquisme ha posat fi a les activitats del PEN Club català que ha entrat, forçosament, en un llarg parèntesi d'aïllament i d'exili. Fins a 1973 han de rodar trenta-quatre anys durant els quals la representació del PEN català passa per les mans - gairebé en exclusiva - de Josep M. Batista i Roca que, des de l'exili, n'ha assumit una mena de secretaria permanent a l'exterior: **En 1939 en Joan Gili i jo restablírem el contacte amb el PEN Internacional. Quatre o cinc catalans residents a Londres assistírem a la memorable Conferència Internacional celebrada sota les bombes nazis. Des de**

¹³ Marià Manent, *El vel de maia*. Edicions Destino. Barcelona, 1975. Pàgs.223-224.

llavors el PEN Català ha estat sempre representat en el Comitè Executiu Internacional i en els Congressos Internacionals¹⁴.

Fins a la seva mort, Carles Riba continua en funcions de president i, després de 1959, el ceptre passa a Josep Carner. A l'interior de Catalunya, el contacte amb Batista i Roca l'estableixen de manera irregular un grup d'escriptors, entre els quals el mateix Riba i Marià Manent, i més tard Joan Colominas, Osvald Cardona, Josep M. Poblet i Rafael Tasis. Des del seu refugi a Cambrigde, professor d'història al Trinity College, Josep M. Batista i Roca assisteix als congressos i es converteix en la veu catalana a l'exili present a totes les assemblees del PEN. Hi denuncia el règim franquista, la persecució de què és objecte Catalunya i l'intent sistemàtic d'anihilar-hi la llengua i la cultura pròpies¹⁵. L'any 1953, a Dublín, llegeix aquesta salutació de Pau Casals als escriptors del PEN reunits en el XXVè congrés: **La raó del meu exili no és altre que la meva fidelitat a la llibertat de l'esperit. Permeteu-me recordar-vos en l'avinentesa de la vostra solemne sessió, la trista situació en què es troben des de fa llarg temps l'Espanya entera i, d'una manera especial, la meva Catalunya on he nascut (...) A Catalunya el règim s'esforça despietadament per destruir una literatura i una cultura que tenen una tradició mil·lenària. Si ens sentim abandonats de tants governants que es diuen demòcrates, que almenys no ens manquin els vostres encoratjaments d'escriptors lliures. No hi ha compartiments estancs en el reialme de l'esperit; si hom no combat el mal allà on és, aquest acaba per desbordar-ho tot i corrompre-ho tot. La llibertat també es indivisible¹⁶.**

Un dels testimonis notables d'aquest present tan ple de dificultats és la carta que Batista i Roca ha tramès, des d'Oslo, a Marià Manent. Datada el 2 de juliol de 1964, en el marc d'un congrés internacional del PEN, l'epístola repassa aspectes de la història i de les activitats del PEN català a l'exili, i és, alhora, un model d'estratègia política de la clandestinitat. Un detall saborós de la carta descobreix els paranys de la diplomàcia franquista per silenciar les veus de la literatura catalana a l'exili. El poeta i crític literari espanyol José Luis Cano (1912) es compta entre els assistents al Congrés d'Oslo per

¹⁴ El text pertany a una carta de Batista i Roca a Marià Manent, datada a Oslo, el 2 de juliol de 1964, en el marc d'un congrés del PEN. Agraïxo als senyors Albert Manent i Josep Castells, la còpia que me n'han facilitat.

¹⁵ Vegeu l'article de Josep-Sebastià Cid, *Batista i Roca i el PEN Català*, a "Butlletí del Centre Català del PEN" (II Època. n. 8. Novembre de 1995).

¹⁶ Aquesta carta, juntament amb altres papers de l'arxiu de Josep Millàs-Raurell, ha estat donada al Centre Català del PEN pel seu fill Josep Millàs i Estany. He normalitzat alguns detalls de l'ortografia en els

gestionar la constitució d'un PEN espanyol: **Fa anys que en Cano intenta organitzar un PEN espanyol a Madrid, i també en fa molts que David Carver, el Secretari General, amb molta amabilitat, em consulta sovint sobre aquest afer. El meu punt de vista és clar i net, cal ajudar (tant la Secretaria General com el PEN Català) a que els escriptors espanyols organitzin llur PEN. Amb tot, he senyalat sempre dos perills: que els franquistes s'infiltrin dins el PEN Espanyol i desnaturalitzin el seu caràcter, i que les autoritats permetin un PEN, més o menys controlat, a Madrid i el presentin com una prova de la "liberalització" del règim (...). Hi ha hagut ací un petit incident sense transcendència. El Secretari Internacional va advertir-me que el Conseller de l'Ambaixada Espanyola a Oslo, un tal Sr. de los Casares, "is very angry with you", perquè apareixia jo com a representant de Catalunya en la llista de delegats oficials al Congrés. Segons ell, Catalunya no existeix, tan sols existeix Espanya, i tampoc "no és veritat que hi hagi cap persecució contra la llengua i la cultura catalanes". Afegí que el PEN Català només podia existir com a "Centre d'escriptors exiliats" i que així hauria de dir-se en els congressos futurs. Finalment, va dir a David Carver que em citava per a que jo em presentés a l'Ambaixada. Naturalment, jo no n'he fet cap cas, puix que jo puc discutir del PEN Català amb els escriptors catalans, i amb el President i el Secretari internacionals, però no amb l'Ambaixador de Franco a Oslo que no té cap jurisdicció sobre el PEN.**

En Cano, però, anà a l'ambaixada i tornà dient que hauríem d'ésser un centre d'escriptors exiliats o una secció del Centre Espanyol. En parlàrem amistosament i jo li vaig fer veure que no podíem ésser ni una cosa ni l'altra, puix que el PEN Català representa la literatura catalana de tots els nostres Països, sense excloure els exiliats, porta 40 anys d'existència amb personalitat pròpia, i representa una llengua i una literatura deslligada de l'espanyola. I, sobretot, el PEN Espanyol encara no existeix i ja volen disposar de com ha d'ésser el Pen Català! (...)¹⁷

8) Barcelona- Esplugua del Francolí. El PEN Català torna a casa

La seqüència és de l'any 1973: només en falta un parell per a la mort del dictador, el règim franquista comença a diluir-se sol i s'acceleren els treballs que preparen la transició a la democràcia. Avel·lí Artís-Gener, "Tísner", en representació dels escriptors

fragments citats.

¹⁷ Vegeu nota 14. El text sencer de la carta, amb les anotacions pertinents, és en curs de publicació en un volum d'homenatge a Josep M. Batista i Roca, amb motiu del centenari del seu naixement, organitzat per la "Anglo Catalan Society".

catalans, i Josep M. Batista Roca s'han entrevistat a Londres i pacten el retorn del Centre Català del PEN per tal de legalitzar-lo i poder-lo emprar com a eina de dinamització al servei de la literatura catalana. Els detalls del viatge a Anglaterra, les converses prèvies amb Batista i Roca i la tibada entrevista final amb Peter Elstob, Elizabeth Paterson i l'irreductible Batista i Roca les explicarà el mateix "Tísner" al quart volum de les memòries, *Viure i veure*. Pel dia 4 de febrer de 1973 s'ha preparat una assemblea clandestina de reorganització del PEN a l'interior de Catalunya. La prudència i la imaginació fan que l'assemblea tingui lloc en un autocar turístic fent el trajecte de Barcelona a l'Espluga del Francolí. En surt una junta directiva presidida per Joan Oliver, amb Maurici Serrahima de vicepresident i "Tísner" de secretari; Joan Fuster i Josep M. Llompart són nomenats com a representants a València i a les Illes, i a la junta s'hi incorporen escriptors joves com Josep M. Benet i Jornet, Guillem-Jordi Graells, Maria Antònia Oliver i Montserrat Roig. Escriu "Tísner" que les escriptores que venien a l'autocar van **rebre la comanda de fer l'escrutini i anunciar el resultat del recompte. Ara hauria de dir com va quedar constituïda la nova junta, però com que hi surto jo me n'abstinc (...)** Únicament diré un nom, amb el qual començo i acabo la relació: **Joan Oliver i Sellarés, primer president del Centre Català del PEN en la seva represa durant el franquisme**¹⁸.

9) 1978. Assemblea Internacional i crisi interna

Palau i Fabre substitueix Joan Oliver en la presidència de l'entitat, gairebé al mateix temps que "Tísner", que ha viatjat al congrés de Sidney, l'any 1977, arriba amb el vist i plau del PEN Club per celebrar a Barcelona, l'any 1978, una Assemblea Internacional de l'associació. Només falten uns mesos quan es produeix la sotragada que recull Oriol Pi de Cabanyes a *Llibre d'hores* (1980), en l'anotació corresponent al diumenge 18 de juny de 1978: **La cosa, pel meu gust, es desorbita i se les carrega de valent el president. En Tísner, amb poca pietat i amb molta ironia, el titlla davant el personal de "personalisme exacerbant", propi d'un "il·luminat", de "mal geni" amb qui és impossible de treballar en equip. En un moment donat tothom és dimitit menys en Palau, que s'ho ha pres, pel que es veu, molt a pit**¹⁹. La crisi interna ha estat motivada per discrepàncies en l'estil de l'actuació del president, d'una banda, i el secretari i bona part de la junta, de l'altra, davant les pretensions d'un PEN espanyol encara inexistent que ha demanat que el castellà sigui llengua oficial en la Conferència de Barcelona. A pocs mesos vista, a l'octubre, hi ha el repte de la Conferència Internacional i es decideix sortir de la crisi

¹⁸ Avel·lí Artís-Gener, "Tísner", *Viure i veure/4*. Pòrtic. Barcelona, 1996. Pàg.113.

¹⁹ Oriol Pi de Cabanyes, *Llibre d'hores (1975-1978)*. *Fulls de dietari*. Laia. Barcelona, 1980. Pàgs. 238-241.

com es pugui, i ajornar el debat intern en benefici de l'èxit de la trobada. La conferència es reuneix a la Fundació Miró, Mario Vargas Llosa presideix el PEN Internacional i s'atorga la presidència d'honor de l'assemblea a J.V.Foix. A la reunió s'hi crea el "Comité de Programa i Traduccions", però l'èxit de la trobada no tapa els problemes interns que s'allarguen fins a l'assemblea extraordinària del 30 de maig de 1979, quan Maria Aurèlia Capmany assumeix la presidència i Àlex Broch la secretaria.

10) Nova seu i cap al Congrés de l'any olímpic

La junta presidida per Maria Aurèlia Capmany, tenia Santiago Pey de vice-president, Àlex Broch com a secretari general, Joaquim Soler de tresorer, Anton Carrera com a secretari d'activitats i Joan Rendé responsable de premsa i publicacions, als quals s'afegí una vice-presidència per les Illes en la persona de Gabriel Janer Manila. Tancada la crisi, la nova junta accelerà un programa de relacions amb altres literatures concretat amb la participació en els homenatges a Blas de Otero i a Celso Emilio Ferreiro en el Festival de Teatre de Sitges de 1979, en l'anada per primera vegada a l'encontre anual del PEN Eslovè a Bled, i amb una presència activa en quasi totes les reunions del PEN Internacional. Així, el 1979, Àlex Broch assistí al 44è Congrés, a Rio de Janeiro, i Marta Pessarrodona representà el Centre Català del PEN a l'Assemblea de Delegats de Londres. L'any 1980, Àlex Broch, Joaquim Soler i Joan Rendé, a Bled, foren convidats a iniciaren un primer procés d'intercanvi de traduccions amb la literatura eslovena. A Barcelona, el mes de maig del mateix any es va participar en l'acolliment d'una delegació d'artistes i intel·lectuals flamencs que va tenir, com a actes destacats, una mostra de pintura al Palau de la Virreina, un recital de poesia flamenca i catalana a la capella de Santa Àgata i un número de la revista "Reduccions" dedicat a la poesia neerlandesa. L'any 1981 es va acudir a l'Assemblea de Delegats de Copenhaguen i al 45è Congrés que tingué Lió i París com a seus. Corria el mes de febrer de 1981, quan Maria Aurèlia Capmany i Àlex Broch van rebre, a Copenhaguen, la notícia de l'intent de cop d'estat del coronel Tejero.

Pel que fa la dinàmica interior, els anys eren de protagonisme militant i polític en la literatura catalana i la conjuntura mateixa manava estar atent a l'hora de denunciar casos de censura, repressions i altres retalls a la llibertat en l'obra o les persones de Manuel Viusà, Albert Boadella, Josep M. Batista i Roca, Montserrat Roig i Víctor Mora. L'any 1983, després de signar un acord amb el Conseller de Cultura Max Canher, s'estrenà seu al cinquè pis de l'Ateneu Barcelonès i es tancava, d'aquesta manera, com deia el "Full Informatiu" del novembre d'aquell any, un període d'anys essencialment voluntarista i durant el qual **havent de triar entre assegurar la nostra presència exterior i la interior, vam optar per**

l'exterior, perquè no s'interrompés la nostra activitat i la nostra participació en els treballs del PEN Internacional²⁰. En l'assemblea de l'entitat de l'any 1983 fou nomenada una nova junta presidida per Jordi Sarsanedas, amb Joan Rendé com a vice-president, Àlex Broch que continuava de secretari i cinc vocals: Anton Carrera, Lluís Urpinell, Francesc Parcerisas, Vicenç Altaió i Vicenç Villatoro.

El moviment dels membres de la Junta de Govern entre 1983 i 1992 contemplaren l'entrada de Xavier Bru de Sala (secretari entre 1985 i 1988), d'Isidor Cònsul (vocal de 1985 a 1988 i secretari a partir de 1988), dels vocals Julià Guillamón, Pilar Rahola, Antoni Morell, Agustí Pons i Vinyet Panyella, i de Xavier Renau com a tresorer. Josep Piera, per la seva banda, fou nomenat vice-president pel País València, l'any 1987. L'octubre de 1986 es registren els nous estatuts del centre i es procedeix a una campanya de captació de socis que arriben als dos-cents. El 1988, la restauració de la Institució de les Lletres Catalanes va permetre que el Centre Català del PEN tingués una subvenció anual per fer front a les seves necessitats econòmiques i podés començar a plantejar el repte del Congrés de 1992.

De 1983 fins a la fita de 1992, el Centre Català del PEN s'organitzà treballant en les tres direccions que han marcat els darrers vint anys de l'entitat: 1) Assistència regular a les reunions i congressos del PEN Internacional. 2) Guanyar protagonisme a l'interior dels comitès més dinàmics de l'entitat internacional, sobretot el Comitè d'Escriptors a la Presó i el Comitè de Traduccions i Drets Lingüístics... 3) Aprofitar la plataforma internacional per projectar les lletres catalanes, establint relacions amb altres literatures i fomentant l'intercanvi de traduccions.

11) El congrés de 1992

Dins del PEN Internacional l'estratègia per aconseguir que fos acceptada la candidatura de Barcelona com a seu del 57è Congrés del PEN, començà amb un primer plantejament al Congrés d'Hamburg (1986) que no va obtenir gaire ressò i continuà amb un nou plantejament als de Lugano i Puerto Rico, celebrats tots dos l'any 1987, i on va haver de competir amb la candidatura de Cartagena de Indias, del Centre PEN de Colòmbia que volia aprofitar l'any 1992 per donar relleu als 500 anys del descobriment d'Amèrica. Finalment, la candidatura catalana fou acceptada a Seül (1988) i confirmada en els de Toronto-Montreal (1989) i Madeira (1990). En el de Viena (1991), el Centre Català de PEN presentà el programa definitiu del Congrés de 1992.

L'abril de 1992, Barcelona exercí per tercera vegada de capital literària del món en acollir el 57è Congrés Internacional del PEN Club. El Congrés del 1992 reuní quatre-cents

²⁰ Josep S. Cid, *El Centre Català del PEN 70 anys d'història*. Op. cit. Pàg. 47

escriptors d'arreu del món entre el 20 i el 26 d'abril. Es va triar la setmana de Sant Jordi per poder presentar un dels dies més esplèndids del calendari de festes del nostre país, quan Catalunya es converteix en un símbol polivalent de saviesa, amor i bellesa sota els signes del llibre i la rosa. Entre els escriptors de més anomenada que hi participaren cal comptar la narradora i poeta canadenca Margaret Atwood, el poeta hebreu lehuda Amikhai, el xinès Duo Duo i el novel·lista anglès Tom Sharpe, l'hongarès György Konrad i el croata Pedrag Matvejevic. Es van triar dos temes per a ésser debatuts en les sessions literàries: **L'Escriptor i els llenguatges literaris en el llindar del tercer mil·lenni**, i **L'Escriptor i la nova Europa**. Deu anys després, queda el convenciment que aquell 57è Congrés del PEN fou d'una notòria importància per a la difusió de la literatura catalana. Sobretot en la mesura que va esdevenir una operació d'imatge davant de qualificats representants de la cultura del món sencer. Una operació d'imatge a favor de la llengua i de la literatura catalanes que creiem que va donar consistència, als ulls de tothom, de la nostra realitat cultural. Al Congrés de Barcelona, d'altra banda, va prendre carta de consistència un nou comitè de treball, el de les escriptores que, a l'interior del centre català fou assumit i dirigit fins a la seva mort per Maria Mercè Marçal. Durant aquest temps, el Comitè de les Escriptores va dur a terme dues tongades de conferències escenificades i diàlegs entre escriptores amb el nom de "Cartografies del desig", publicades més tard en forma de llibre.

12.- La Conferència Mundial de Drets Lingüístics de 1996.

Des del Congrés de Lugano (1987), el Centre Català del PEN anà guanyant protagonisme dins del comitè de treball del PEN Internacional que llavors s'anomenava Comitè de Programa i Traduccions. Es donava a més la circumstància que es tractava d'un comitè nascut a Barcelona, en l'Assemblea de 1978, però que havia passat els seus primers anys d'existència sense acabar de despegar, més aviat ensopit i sense tenir una activitat gaire dinàmica. A Lugano, el Centre Català va proposar una reunió extraordinària de tres dies, a celebrar en terres catalanes, per poder discutir amb calma el funcionament i l'abast del comitè. La reunió se celebrà a Andorra, el desembre de 1988, i en sortí un comitè reforçat que s'anomenà a partir de llavors, de Programa, Traduccions i Drets lingüístics. L'estratègia d'anar reunint d'una manera periòdica aquest comitè en terres catalanes (Gandia, 1990 i Mallorca, 1993), donà diferents resultats, però sobretot la perspectiva de treballar-hi en una redifinició i armar-lo amb un projecte intel·lectual afavoridor als interessos d'una llengua en les condicions de la nostra. A Gandia, Lluís Jou hi presentà un document important, **Els drets de les llengües minoritàries i la seva protecció jurídica** (6), s'hi redactà una declaració sobre "El Dret Lingüístic" (7), i es definí la feina del Comitè en el

sentit de denunciar les violacions dels "Drets Lingüístics" i es va prendre el compromís de convertir-lo en una entitat al servei de la seva defensa. Com a conseqüència quasi lògica d'aquest nou protagonisme que hi tenia el Centre Català succeïren tres coses: 1) el comitè canvia el seu nom per a quedar-se en Comitè de Traduccions i Drets Lingüístics, abandonant definitivament el llast de la funció "Programa" que quedava d'una excessiva ambigüitat; 2) el Centre Català del PEN n'obtingué la presidència, primer en la persona d'Isidor Cònsul i després en la de Carles Torner, i 3) es va plantejar el repte d'organitzar una Conferència Mundial a Barcelona sobre els Drets Lingüístics, el 1996. Amb la col·laboració del CIEMEN i el Centre Unesco de Catalunya, i amb la participació d'ONG de tot el món i una setantena de Centres PEN, la Conferència aprovà una Declaració Universal dels Drets Lingüístics que fou assumida en la seva totalitat pel PEN Internacional, també per una colla de governs arreu del món i es troba actualment en compàs d'espera per a ser-ho, d'assumida, per l'UNESCO. Per tal de vetllar-ne el procés de futur, es crea un comitè d'acompanyament de la Declaració Universal que té cura d'anar passant els obstacles per poder arribar als objectius fixats.

Un dels guanys d'aquesta empenta i activitat del Comitè de Traduccions i Drets Lingüístics és haver dut el tema dels drets lingüístics a l'interior del PEN Internacional que se n'ha fet conscient fins al punt que és un dels temes més importants amb quals s'encara ara mateix.

13.- ELS DARRERS ANYS 1996-2002.

Després de la celebració de la Conferència Mundial dels Drets Lingüístics es produí un relleu generacional a l'interior de la junta de govern. Isidor Cònsul assumí la vicepresidència fins al 2002 i el càrrec de secretari fou exercit primer per Carles Torner i després per Sam Abrams. Com a vocals de junta s'anaren succeint noms diversos com Maria Mercè Marçal, Jaume Subirana, Francesc Marc Alvaro, Lluïsa Julià, Araceli Bruch, Enric Sòria i Rosa Igartua, entre altres, mentre que els representats a les Illes i a València han estat Àngel Terron, , J.F. Mira i

A l'interior del Centre Català del PEN, aquests anys han concentrat la seva feina amb la creació d'un Comitè de Projecció Exterior, el nou dinamisme assolit pel Comitè de les Escritores amb les activitats ja esmentades i una nova actitud dins del Comitè d'Escriptors a la Presó. El Centre Català havia ingressat en el Comitè d'Escriptors a la Presó, l'any 1987, i, sota la coordinació de Xavier Renau, havia fet gestions per l'alliberament d'alguns escriptors empresonats al món per motius de consciència (entre els quals Ariel Hidalgo Guillen, Ersin Ergün Keles, Alaa Hamed, Ali Idrissi Kaitouni, Wang Juntao i Roderic Rousham Roberts). A partir de 1996 intensificà la seva participació a l'interior del comitè

afavorida per la presència de Carles Torner en el secretariat internacional i amb Rosa Igartua que substituï Xavier Renau en la coordinació del comitè.

Els darrers anys han estat de crisi a l'interior del PEN Internacional. El novembre de 1996, a Mèxic, en el Congrés que se celebrà a Guadalajara es va viure un canvi de cabdal importància en la direcció del PEN Internacional: la substitució del secretari Alexandre Blohk que, enllà d'haver estat el secretari internacional durant els darrers vint anys, era un dels homes més influents en el sí de l'Assemblea General dels delegats. La seva destitució afavorí la creació d'una secretaria executiva i col·legiada i Carles Torner n'esdevingué un dels seus membres. Sam Abrams substituï llavors en el càrrec de secretari Carles Torner i durant el temps breu de la seva coordinació, l'activitat del Centre Català del PEN s'omplí amb actes d'alta imaginació i participació popular (penjada de cartells amb poemes de Joan Oliver "Pere Quart", l'any del seu centenari; lectura pública, a la rambla de Barcelona, dels *Poemes de l'alquimista*, de Josep Palau i Fabre; celebració pública, lúdica i reivindicativa del "Dia de l'Escriptor Empresonat ... etc), fins que la crisi arribà també a l'interior del Centre Català del PEN. Diversos problemes derivats, sobretot, de les dificultats d'establir una bona coordinació amb el Comitè de les Escriitores, van dur a Sam Abrams, a començament de l'any 2001, a presentar la dimissió i, amb ell la presentà també Rosa Igartua. Per mirar de sortir de la crisi, tots els membres de la junta posaren el seu càrrec a la disposició del president Jordi Sarsanedas el qual nomenà un gabinet de crisi format per ell mateix, Isidor Cònsul i Carles Torner, que miraren d'aconduir-la a bon port, en l'assemblea general que se celebrà el juny del mateix 2001. En aquesta assemblea fou nomenada una nova junta de govern amb molts canvis respecte de l'anterior. Dolors Oller n'esdevenia presidenta, Isidor Cònsul vicepresident, però només fins a l'assemblea del 2002, Carme Arenes n'era la nova secretaria, Isidre Grau, tresorer, i els vocals de la junta Carles Torner, Jaume Subirana, Ramon Pla i Arxé, Núria Pompeia i Montserrat Abelló. És la primera junta del segle XXI i qui ha de dur les regnes del Centre Català del PEN durant aquesta entrada al tercer mil·lenni. I ho ha de fer, segurament, participant en el debat interior del PEN Internacional, emprar-ne la plataforma que representa per a la projecció de les nostres lletres, establir lligams i projectes amb altres literatures, i donar entenent que volem captenir-nos com una literatura oberta i moderna són les coordenades de futur per al centre català del PEN. Eixos segurament molt acostats als que devien presidir, setanta anys enrera, la taula del Ritz que aplegà, el 19 d'abril de 1922, Josep M. López-Picó, Joan Crexells, Josep Millàs-Raurell, Josep Ma. Batista i Roca i aquell professor anglès que suposem que era John Langdon-Davies.

Isidor Cònsul